

UOT: 93

Məhərrəm ZÜLFÜQARLI
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti,
tarix üzrə elmlər doktoru, professor
mzulfugarli@mail.ru

**AZƏRBAYCAN XALQININ ETNOGENEZİNDƏ
TATAR-MONQOLLARIN ROLU
(TARİXŞÜNASLIĞIN TƏHLİLİ)**

**THE ROLE OF THE TATAR-MONGOLS IN THE ETHNOGENESIS
OF THE AZERBAIJANI PEOPLE
(ANALYSIS OF HISTORIOGRAPHY)**

**РОЛЬ ТАТАРО-МОНГОЛОВ В ЭТНОГЕНЕЗЕ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАРОДА
(АНАЛИЗ ИСТОРИОГРАФИИ)**

Xülasə: Məqalədə oğuz türk xalqlarında biri olan azərbaycan xalqının etnogenezi probleminə həsr olunub. Məqalədə tatar-monqolların Azərbaycan xalqının etnogenезində oynadığı rol araşdırılıb. Uzun illər müxtəlif kitablarda tatar-monqoll bəslənilən düşmən münasibətin yanlış olduğu faktlar əsasında tənqid olunub. Tarixdə böyük dövrlər yaratmış adları tatar-monqol, monqol adlandırılan toplumun əksəriyyətinin türk etnosuna aid olduğu faktlarla sübut edilib.

Açar sözlər: Azərbaycan xalqı, etnogenezi, tatar-monqol, türk, orxon-yenisey abidələri.

Abstract: The article is devoted to the problem of ethnogenesis of the Azerbaijani people, one of the Oghuz Turkic peoples. The article examines the role of Tatar-Mongols in the ethnogenesis of the Azerbaijani people. For many years, under the influence of subjective factors, many scientific literatures were hostile to the Tatar-Mongols. The article criticizes such scientific works. This is confirmed by the facts that most of the Tatar-Mongol tribes created by the great powers in history belong to the Turkic ethnos.

Keywords: Azerbaijani people, ethnogenesis, Tatar-Mongol, Turkish, Orkhon-Yenisei monuments.

Абстракт: Статья посвящена проблеме этногенеза азербайджанского народа, одного из огузов тюркских народов. В статье исследуется роль татаро-монголов в этногенезе азербайджанского народа. Многие годы под влиянием субъективных факторов многие научные литературы были враждебны татаро-монголам. Статья критикует подобные научные работы. Это подтверждается фактами, что большинство татаро-монгольских племен, созданных великими державами в истории, принадлежат к тюркскому этносу.

Ключевые слова: Азербайджанский народ, этногенез, татаро-монгольские, тюркские, орхон-енисейские памятники.

Azərbaycan xalqının etnogenezi məsələsi çar Rusiyası və sovet dövründə saxtalaşdırıldığından uzun müddət mübahisəli mövzulardan biri olmuşdur. Azərbaycan xalqının etnogenezi ilə bağlı müasir dövrdə müxtəlif konsepsiyalar mövcuddur. Bunun əsas səbəbi kimi Azərbaycanın insan əmələgəlmə prosesinin baş verdiyi əlverişli coğrafi əraziyə malik olması, strateji cəhətdən şimaldan cənuba, şərqdən qərbə gedən yolların üstündə yerləşməsi, tarix boyu müxtəlif işğalçı yürüşlərə məruz qalması və işğalçı siyasətə uyğun olaraq zaman-zaman müxtəlif etnosların bu əraziyə köçürülməsi və digər halları göstərmək olar.

Azərbaycan xalqının etnogenезinə düşmən mövqedən yanaşan rus, fars, erməni tarixçiləri tarixi saxtalaşdıraraq qeyd edirlər ki, Azərbaycan ərazisində yaşayan türk etnosu yerli deyil gəlmədir. Onlar iddia edirlər ki, XI əsrə qədər Azərbaycan ərazisində türk tayfaları yaşamamış, XI əsrdə səlcuq türklərinin gəlişi ilə burada türklər yaşamağa başlamışdır. Sovet tarixşünaslığında da Azərbaycan xalqının etnogenezi ilə bağlı belə fikir təbliğ olunurdu ki, guya Azərbaycan ərazisinə türklər əsasən XI əsrdən başlayaraq, yəni səlcuq türklərinin hücumu ilə yaşamağa başlamış, bu dövnrə qədər türk etnosları həmin ərazidə mövcud olmamışdır.

Sovet rejiminin imperiya siyasətinə xidmət edən bu cür fikirlər Azərbaycan xalqının babalarının bu ərazilərin yerli sakinləri olmaması fikirini yarırdı. Bu cür fikirlər sonradan erməni separatçılığı üçün müəyyən ideoloji baza rolunu oynamış və Cənubi Qafqaz ərazilərinə köçürülmüş əhali olan ermənilər özlərini yerli, yerli əhali olan azərbaycanlıları isə gəlmə hesab etməklə işğalçı siyasət yeritməyə başlamışlar.

Azərbaycan alimləri xalqın etnogenezi ilə bağlı saxta konsepsiyaları ifşa etmək sahəsində hələ sovet dövründən başlayaraq müsbət işlər görmüşlər. Bu sahədə akademik Z.Bünyadov, S. Əliyarov, M. İsmayılov, Q. Qeybullayev və başqaları çoxlu sayda məqalə və kitablar yazmışlar. Onlar faktlarla sübut etmişlər ki, Azərbaycanda qədim zamanlarda yerli türk tayfaları

yaşamış, yerli və gəlmə türk tayfalarının qaynayıb qarışması nəticəsində Azərbaycan xalqı formalaşmışdır.

Bu əsərlərdə Azərbaycanda yerli türk tayfaları ilə yanaşı gəlmə türk tayfalarının, xüsusilə səlcuqların adları qeyd olunsa da, tatar-monqolların Azərbaycan xalqının etnogenezində rolu diqqətdən kənar qalmışdır. Səlcuqlardan sonra Azərbaycana gəlmiş tatar-monqollara münasibət hələ də ziddiyyətli olaraq qalır.

Hazırda bu fikirə birmənalı yanaşılmasa da, əvvəllər yazılmış Rusiya tarixində 1480-ci ildə Qızıl Orda xanı Əhməd xanın geri qayıtması ilə rusların Qızıl ordadan asılılığına son qoyulduğunu bildirilir. Lakin Azərbaycan ərazisinə gəlmiş tatar-monqollar heç yere qayıtmayaraq yerli əhali ilə qaynayıb qarışması təkzib olunması mümkün olmayan faktır. Deməli Azərbaycan xalqının etnogenezində Səlcuq türklər kimi, tatar-monqollar da iştirak etmiş və onlar da xalqın tərkibinə daxildir. Qərribə olsa da xarici tarixçilər bu faktı qəbul etdiyi halda, bizim bəzi tarixçilərimizin bu məslədə inkarçı mövqedən durmaqda davam edirlər. Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra nəşr olunmuş kitablarda ziddiyyətli faktlara nəzər salaıq.

Ali məktəblər üçün "Azərbaycan tarixi" dərslində fəsilərdən biri "Azərbaycanda monqol hakimiyyəti" adlanır və onlar haqqında işğalçı barədə nə qədər pis fikirlər demək mümkünsə yazılır. Daha sonra isə qeyd olunur ki, "XIII əsrin ortalarında Hülakü xanın yürüşləri dövründə Azərbaycana 20-dən artıq monqol-türk tayfaları gəldi...Toponomik materiallar və ilk mənbələrin məlumatı sulduz-çobani, cəlairi, cığatay, kurqan, sukait, corat, budat, oyrat, tatar, dolan, onqut və s. tayfaların həmin dövrdə Azərbaycana gəlib məskunlaşması və yerli əhali ilə qaynayıb-qarışması əhalinin etnik tərkibinə təsir etdi və ölkədə türkdilli əhalinin sayının artmasına da səbəb oldu. Artıq XIV əsrdə türklər Elxanilər dövlətində mühüm, Azərbaycanda isə əsas yer tutdu. Məhəmməd Naşçıvaninin məlumatına görə, bu dövrdə əsas dövlət səhədləri 3 dildə (ərəbcə, farsca və türkcə) tərtib edilir və hər xalqa öz dilində, o cümlədən türklərə-türk dilində (uyğur əlifbasında) göndərilirdi." [1, s.338]

Səvəfilərin mənsəyi ilə bağlı bir fakt da Qızıl Ordanın türk dövləti olduğunu bir daha sübut edir. T.e.d.,prof. O. Əfəndiyev yazır: "Z.B.Toğan razılaşır ki, Şeyx Səfi dövründə Ərdəbil əhalisi türklərdən ibarət idi. "Ərdəbil sakinlərinin əksəriyyəti və xüsusilə Qızıl Orda və Krım vilayətinə səfər etmiş Şeyx Səfi şagirdləri həqiqətən türkcə danışdılar". [6,s.264] Nəzərə almaq lazımdır ki, Şey Səfiəddin 1254-1334-cü illərdə, yəni tatar-monqolların Azərbaycanda hakimiyyəti dövründə yaşamışdır.

Abbasqulu Ağa Bakıxanov bu məsələ barədə yazmışdı: "Hülaku xan bin-Tuluy bin-Çingiz xan, öz qardaşı Mənkü qaan zamanında İrana gəldi. Hicri 656-cı (=1258) ildə xəlifə Müstəsim Billahı [İstinad: Müstəsim Billah

- abbasilərdən otuz yeddinci və sonuncu xəlifədir (640-656 = 1242- 1258),] öldürərək abbasilər dövlətini dağıtdı. Sonra, özü ilə bərabər gətirdiyi 200000 türk ailəsini müxtəlif yerlərdə yerləşdirdi. İran səltənətini öz əlinə alıb möhkəmləndirdi. Lurlar və kürdlərdən başqa, İran köçəri qəbilələrinin əksəri bunların nəslindəndir. [4, s. 82]

Dərsləklərin birində tatarlar monqollar deyil moğollar adlandırılaraq işğalçı, qaniçən kimi göstərilir. Lakin qeyd olunur ki, "Moğol çağının gətirdiyi bütün sarsıntı, dağıntı və qırğınlara baxmayaraq Azərbaycan tutduğu mədəni yeri əldən verməmişdi...Marağa rəsədxanası XIII yüz il Azərbaycan elminin hansı yüksəklikdə ucaldığını başlıca göstəricisi sayılır". [2, s.333,335] Bundan başqa yazılır ki, "Moğolların çağında Azərbaycan, İran, Anadolu və başqa ölkələrə yeni köç axını oldu...Yaxın və Orta Şərq ölkələrinə moğol çağında köçüb gələnlərin sayı 1 milyona çatırdı (bəzi tarixçilərin fikrinə bu rəqəm 2 milyona yaxın idi). Bunlardan yüz minlərlə yeni türk Azərbaycanda yerləşdi. Nəşəvi, Rəşiddədin, Vəssaf tarixinə görə gələnlərin çoxu moğol deyil, Uyrat (moğollaşmış uyğurlar), Qıpçaq, Sulduz, Calayir, Çoban, Tatar, Padar (Onoqur oymaqlarından biridir), Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Cavanşir və başqa türk türuları idi...Qaraman bəyliyi başçısı Mehmet bəy Konyanı tabe etdikdən sonra 15 may 1277 (10 zilhiccə 675)-ci ildə belə bir buyruq vermişdi: "Şimdən gerü divanda, dərğahda, bargahda, məclisdə və meydanda türkcədən başqa dil istifadəlməyəcəkdir". [2, s.295,333]

Faktlar sübut edir ki, təkcə Hülakü xanın vaxtında deyil, tatar-monqolların hər üç yürüşlərində Azərbaycana çoxlu sayda türk tayfaları gəlib. Azərbaycana tatar-monqolların ilk yürüş zamanı onların tərkibinin türk tayfalarından ibarət olmasının aşağıdakı tarixi mənbə bir daha sübut edir. İbn Əl-Əsir (1160-1234) "Əl-Kamil Fi-T-Tarix" əsərində tatarlara qarşı düşmən fikirlər yazsa da onların türk olduğunu sübut edir. İbn Əl-Əsir öz əsərinin "Tatarların Azərbaycana gəlməsi" bəllimində yazır: "Özbəyin (Özbək ibn Pəhləvan Azərbaycan Atabəylər dövlətinin sonuncu hökümədarı (1210-1225) qullarında olan Aquş (Nəsrəddin Aquş Atabəy Özbəyin Arandakı hakimi) adlı bir türk gəlib bunlara qoşuldu. Bu Aquş dağlarda və düzənlərdə yaşayan türkmənlər, kürdlər və qeyri əhalini bir yerə yığıb öz ətrafına çox adam topladı. Ondən sonra tatarlara qoşulmaq məqsədilə onlara bir adam göndərdi. Tatarlar da onun bir irqədən, bir nəsiləndən olduğunu nəzərə alaraq, təklifi qəbul etdilər." [3, s.140]

Bu fakt bir daha sübut edir ki, tatar-monqolların ilk yürüşündə də Azərbaycana gələn qüvvələrin əksəriyyəti türklər olmuşlar. Lakin qərribədir ki, "Azərbaycan tarixinə dair qaynaqlar" kitabının müəllifləri qeyd edirlər ki, İbn Əl-Əsir monqolları tatarlar adlandırıb. Yəni guya bunların əsil adı monqollardır, lakin ərəb müəllifi bunları yanlış olaraq tatar adlandırıb. Fikri-

mizcə müəlliflər bu qeydi "Azərbaycan tarixinə dair qaynaqlar" kitabı nəşr olunan dövrün ictimai-siyasi vəziyyətini nəzərə alaraq göstərsələr də, hazırda bu məsələlərə obyektiv yanaşmağa ciddi ehtiyac var.

Azərbaycanda tatar etnoniminin adını əks etdirən oronimlərdən aşağıdakıların göstərmək olar: Tatar kəndi (Cəbrayıl rayonu), Tatar düzü (Cəbrayıl rayonu, Nüsüs kəndi), Tatar dərəsi (Cəbrayıl rayonu, Kürdlər kəndi), Tatar qaya (Laçın rayonu, Haqnəzər kəndi), Tatarlılar yaylağı (Laçın rayonu, Alxaslı kəndi), Tatarqöl (Abşeron yarımadasında göl), Tatar çayı (Şəmkir rayonu), Tatarlı kəndi (Şəmkir rayonu), Tatarməhlə kəndi (Neftçala rayonu) [10, s.112] Tatar yalı (Dilican şəhərində məhəllə), Tatar Təzəkəndi – (İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında, indiki Zəngibasar (Masis) rayonunda kənd) [5, s. 16]. Bu siyahı uzatmaq da olar.

Tatar-monqol adlarının əksəriyyəti tarixən Azərbaycan xalqının isim adlarına çevrilib. Görkəmli Azərbaycan yazıçısı Cəfər Cəbrayılı "Oqtay elöğlü" əsərinin qəhrəmanına Çingiz xanın oğlu adını verməsi də təsadüf deyil.

Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, tatar-monqolların yaratdıqları dövlətlərin hökumdarlarının, şəhərlərinin adlarının mütləq əksəriyyəti türk adları olduğundan Azərbaycana XIII əsrdə üç dəfə yürüş etmiş tatar-monqolların da əksəriyyəti türk tayfaları olmuş və yerli türk tayfalarla qaynayıb qarışaraq etnogenez prosesində iştirak etmişlər.

Nəticə

Hazırda tatarların tarixdəki yeri və rolu ilə son illər bu sahədə ciddi işlər görülməkdədir. Türkdilli Ölkələrin Əməkdaşlıq Şurası (Türk Şurası) dövlət başçılarından Naxçıvan sammitində Beynəlxalq Türk Akademiyası yaradılması, 31 may 2018-ci il tarixində AMEA ilə Monqolustan Elmlər Akademiyası arasında elmi əməkdaşlıq haqqında sənəd imzalanması və digər işlər tatar-monqolların tarixinə aid obyektiv tədqiqatların ortaya çıxmasına münbit şərait yaradır.

Beynəlxalq Türk Akademiyası bu sahədə bir sıra müsbət layihələr həyata keçirib. Baş qarargahı Qazaxıstanın paytaxtı Astanada yerləşən Akademiya Monqolustan tərəfi ilə birgə Şiveet Ulan külliyyəsi də daxil olmaqla bir neçə yerdə ciddi tədqiqatlar aparmağa başlayıb. Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkiyə və Rusiyadan dərli türkoloq və arxeoloqların iştirakı ilə Beynəlxalq Türk Akademiyasının təşkil etdiyi "Tanrı dağından Ötükənə: Böyük Çöl xalqlarının tarixi və mədəni dəyərləri" adlı beynəlxalq ekspedisiyanın gördüyü işləri buna misal göstərmək olar. Bu ekspedisiyanın həyata keçirdiyi layihə haqqında yazıda qeyd olunur ki, "Bəlkə çoxlarına qəribə görünsə bilər, amma bizi Monqolustana bağlayan qəribə hissələr və six tellər var. Dünyada Monqolustan deyincə, ilk ağla gələn Çingiz xan və böyük müharibələr olsa da, biz türklər üçün bu torpaqlar həm də ana yurdumuz, türk mə-

dəniyyəti və dövlətçiliyinin təşəkkül tapdığı yer, ilk türk yazılı abidələrinin bulunduğu müqəddəs məkandır... Bəli, bura Türk adının tarixə yazıldığı ilk müqəddəs məqam-Bilgə Xaqan, Kültegin də kitabələrinin duyulan kökstünə sancıldığı yerdir! Bura Ata yurdumuz Orxon vadisidir! Bura qədim Türk dili, mədəniyyəti, tarixi və dövlətçiliyinin öyrənilməsi baxımından əvəzsiz, müqəddəs bir məkandır!"

Yazıda qeyd olunur ki, hazırda Monqolustan ərazisində olan Şiveet Ulandan ilk türk yazılı abidələrinin tapıldığı məkandır. Burada olan Orxon vadisi türklərin bu ərazilərdə böyük bir sivilizasiya qurmasını təsdiqləyən faktlarla zəngindir. Elmə məlum olan ilk türk yazı mənbələrini-Bilgə Xaqan, Kültegin və Tonyukuk kitabələrini TİKA təşkilatı qoruma altına alıb. Abidələr dağıntılardan qorumaq üçün tikilən səhra muzeyində yazıların orijinalları saxlanılır. Yazıda daha sonra göstərilir ki, hələ mediaya açıqlanması məsləhət görülməyən əsrarəngiz tapıntılar var. Qarşıdakı ildə tədqiqatların miqyasının genişləndirilməsi və bu tapıntıların da ictimaiyyətə açıqlanması gözlənilir. Yeni tapıntıların içərisində qiymətli yazılı mənbələrin də olduğu güman edilir."

Yazıda türklərlə monqolların eyni etnik kökə malik olması ilə də bağlı olan fikirlər də maraq doğurur. Qeyd olunur ki, "Monqol dili də türk, tunqus, koreya və yapon dilləri kimi Altay dillər qrupuna daxildir...Yeri gəlmişkən, monqolların sovetlərin təsirinə düşdükləri zamana, yəni kiril əlifbasını qəbul edənə qədər qədim türklərdə, Orxon kitabələrində olduğu kimi yuxarıdan aşağı yazır və uzun müddət qədim uyğur əlifbasını istifadə edirdilər...Monqolca-qazaxca böyük lüğətin müəllifi, tədqiqatçı və arxeoloq Napil Bazılhan da xeyli sözlərin ortaq mənşəyinin olduğu, zaman keçdikcə fərqlərin ortaya çıxdığı qənaətindədir. Əksər monqol tarixçilər də türklərlə monqolların qohum, Çingiz xanın da ortaq hökmdarımız olduğu qənaətini paylaşırlar". [8]

Asiya tarixinə aid ən nüfuzlu mənbələrdən biri sayılan "Monqolların gizli tarixi" kitabını Azərbaycan dilinə tərcümə edən f.ü.e.d., prof. Ramiz Əskər kitabə yazdığı ön sözdə türklərlə monqolların yaxınlığı haqqında deyir: "...türkologiya ilə monqolistika addımbaşı qarşılaşır, çarpazlaşır, üst-üstə düşür, qovuşur və bəzən heç ayrıla bilmir. Eyni dil ailəsinə mənsubluq, oxşar ictimai-siyasi, tarixi inkişaf və həyat tərz, bənzər ordu sistemi, yüzlərlə ortaq termin və söz, türk və monqol xalqlarının etnogenezində iştirak etmiş eyni tayfa birlikləri, bu xalqlara məxsus olan eyni fütuhət və cəngavərlik ruhu, dövlət qurma bacarığı, eyni ox və yay, eyni qılınc və at və s. müştərək cəhətlər varkən, bunların tədqiqi, araşdırılması çox vacib ikən, Azərbaycanda monqolistikanın inkişaf etməməsi təəssüf doğurmaya bilməz". [9, s.5]

Hazırda Azərbaycan xalqına məxsus bəzi adlara Monqol xalqında da rast gəlmək mümkündür. Məsələn, Çingiz (Dəniz), Oqtay (Başa düşən), Ti-

mur, Teymur (Dəmir), Tərhan (Bacarıqlı), Xaqan (Böyük idarəçi) və bu kimi çoxlu sayda kişi adları hər iki xalqda var. Monqol qadın adları içərisində çiçəklə bağlı çoxlu sayda adlar var ki, bu adların da oxşarı türk xalqlarında mövcuddur. Məsələn, Çeçeq (Çiçək) Alimçeçeq (Alma çiçəyi), Amarçeçeq (Sakit çiçək), Badamçeçeq (Badam çiçəyi), Bayançeçeq (Varlı xanım çiçək), Göyöçeqeq (Güzəl çiçək), Zambaqa (Zambaq gülü), Tümençeçeq (Min çiçək) və s. Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, türk xalqları ilə monqol xalqı arasında yer, adam adları və dil baxımından müəyyən yaxınlıq var. Müəyyən yaxınlıq olsa da fərqlər də mövcuddur. Məsələn, bir çox monqol adları var ki, onlar türk adlarından fərqlənir. Məsələn, hazırda Monqolstan rəhbərliyində təmsil olunan Xaltmaçaqın Battulqa, Jarqaltulqın Erdenebat, Şarxuux Lxaçinjav, Badamdorj Batxişiç, akademik Duqer Reqdel, arxeoloq Çuluun Sampildondov və başqalarını göstərmək olar.

Yekun olaraq mövzu ilə bağlı aşağıdakı fikirləri irəli sürmək mümkündür:

- Azərbaycanca XI və XIII əsrdə yürüş etmiş səlcuqlar və tatarlarla fərqli yanaşmanın kökünü bəlkə də səlcuqlardan fərqli olaraq tatarların Rusiyanı işğal etməsi və 300 il əsarətdə saxlanması, tatarlara rus və sovet tarixşünaslığında düşmənçiliyin Azərbaycan tarixşünaslığına mexaniki şəkildə keçməsinə axtarmaq lazımdır.

- Hazırda bəzi müəlliflər belə hesab edirlər ki, monqol-tatar sözlükdən tatar sözlünü çıxarmaqla guya tatarları hücumlardan sığortalayırlar. Bunun ardınca onlar gen-böl monqollar haqqında düşmən fikirlərdən istifadə etməsi fikrimizə sadələşməlik olmaqla yanaşı, həm də elmi cəhətdən səhvdir. Onlar öz əsərlərində belə düşüncülər ki, bu toplumu monqol adlandırmaqla, onların Azərbaycan xalqına heç bir aidiyyəti olmadığını sübut edirlər. Bundan sonra isə arxayın onlar haqqında qərəzli fikirləri kitabdadab kitabla köçürürlər. Lakin onlar unudurlar ki, onsuz da türklərə düşmən olan qüvvələr kimi nə bu toplumu monqol adlandırmasından asılı olmayaraq tatar-monqolların əksəriyyətinin türk olduqları bizdən yaxşı bilirlər. Bu toplumu monqol adlandıraraq onların haqqında qərəzli, düşmən mövqedən əsərlər yazan müəlliflərin əksəriyyəti, bəlkə də özləri də bilmədən bu cür yazıqlarla düşmən təbliğatına kömək etmiş olurlar.

- Mütəsir dövrdə Rusiyada, Tatarstanda, Qazaxstanda və digər ölkələrdə bu mövzuda çoxlu saylı alternativ əsərlər yazılsa da Azərbaycanda bu sahədə irəlləyişlər demək olar ki, yoxdur. Fikrimizcə Azərbaycan tarixçilərinin də bu məsələ bərdə alternativ əsərlər yazmasının vaxtı çoxdan çatıb.

- Azərbaycan tarixinin xarici ölkə, o cümlədən rus tarixçiləri tərəfindən saxtalaşdırılması haqqında çoxsaylı faktlar mövcuddur. Tarixin saxtalaşdırılması prosesini bumeranqa bənzətmək olar. Yəni sonda saxtalaşdırıcı özünə qaydır. Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, başqa xalqın tarixi

saxtalaşdırılan xalqın özünün də tarixi saxtalaşdırılmağa məhkumdur. Araşdırmalar sübut edir ki, rus xalqının tarixi də saxtalaşdırılmaya məruz qalmışdır. Mütəsir dövrdə bəzi rus tarixçiləri Rusiyanın XIII-XIV əsrlər tarixinin IV İvan Qroznı dövründə, XIX əsrin əvvəllərdə və sovet dövründən bilərəkdən saxtalaşdırıldığını iddia edirlər.

- Fikrimizcə dərslik yazılarkən Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi baxımından məsələlərə yanaşılmasına ehtiyac var. Əgər miladdan əvvəlki tarixi deyil, yalnız milad tarixinin başlanğıcından işğallarçı yürüşləri dərsləklərdə təqdim olunmasına fikir versək bəşəriyyət ki, burada bizans, rus, gürcü və s. qüvvələrin işğalçı hücumlarından, həmçinin ərəb, səlcuq türklərinin yürüşlərindən fərqli olaraq monqollara aid ən kəskin faktlar dərsləklərə salınıb. Dərsləklərdə dövlətçilik maraqlarından yanaşmaqla, ərəb, səlcuq yürüşlərinə aid kəskin faktların dərsləklərə salınmamasını fikrimizcə düzgün hesab etmək olar. Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra Azərbaycan tarixinə aid dərsləklərdə bu kimi mövzular işıqlandırılarkən düzgün olaraq dövlətçilik maraqlarına əməl edildiyi halda çox təəssüf ki, monqol-tatarlara aid yazılarda bunlara əməl olunmur. Fikrimizcə monqol-tatarların yürüşlərinə də bu prizmadan yanaşılması vacibdir.

- Əgər Rusiyada tatar-monqolların varisləri olan tatarlar, başqırdlar, çuvaşlar, kalmıqlar və digərləri mütəsir dövrə qədər gəlib çıxmışsa, Azərbaycanda tatar-monqollar özlərinə yaxın olan yerli türk dilli tayfalarla qaynayıb qarışaraq Azərbaycan xalqının tərkib hissəsinə çevrilmişlər. Fikrimizcə Azərbaycan xalqının tərkib hissəsi olan tatar-monqollara qərbi Avropa, rus, sovet, ərəb, fars mənəblərinə əsalanaraq onlara olan qərəzli, düşmən fikirlərin dərsləklərə salınmasına son qoymağın vaxtı çoxdan çatıb.

- Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra erməni müəlliflərinin tariximizə aid saxtakarlıqlarının ifşası ilə bağlı xeyli işlər görüldü. Lakin ərəb müəlliflərinin orta əsrlər tariximizə aid qərəzli fikirlərinə qarşı demək olar ki, hələlik heç bir iş görülməyib. Dini təsəbbükeşliyi bir qədər kənara qoysaq görürük ki, Xürrəmilərə, tatar-monqollara aid əksər ərəb mənəbləri obyektiv deyil, subyektiv xarakter daşıyır və qərəzlidir. Ərəb xilafətinin varlığına son qoymuş tatar-monqolların tarixinin onlara düşmən olan ərəb mənəbləri əsasında, digər alternativ mənəblər olmadan öyrənilməsi, həmin mənəblərdəki müddəaları bir başa dərsləklər daxil edilməsi fikrimizcə tamamilə səhvdir.

- Tatarlara düşmən mövqedən yanaşan ərəb müəlliflərinin əsərlərindəki faktlara tənqidi yanaşılmasına və mənəblərindəki qərəzli fikirlərin dərsləklərə salmasından imtina etməsinə ciddi ehtiyac var. Bu fikri həmçinin Xürrəmilərə qarşı düşmən olan ərəb mənəblərinə də aid etmək olar.

• Rəşid bəy İsmayılovun 1923-cü ildə Bakıda nəşr edilmiş 1993-cü ildə təkrar çapdan çıxmış "Azərbaycan tarixi" kitabının bir bölümü "Azərbaycanda türklərin və monqolların istilası" adlanır. [7s.54] Hazırda nəşr olunan kitablarda türklərin istilası kimi qeyri-düzgün ifadədən imtina edilərək düzgün olaraq bu mövzular "Səcuqların yürüşləri", "Əmir Teymurun yürüşü" və s. başlıqlar altında verilsə də, "Monqol işğalı" başlıqları qalmaqdadır. Fikrimizcə bu başlığın da "Azərbaycana tatar-monqolların yürüşləri" kimi verilməsi daha düzgün olar.

• Fikrimizcə dərslərdə səlcuq yürüşlərinə Azərbaycan xalqının etnogenezi, milli dövlətçilik mövqeyindən yanaşıldığı kimi, tatarlara da eyni mövqedə yanaşılmasına ciddi ehtiyac var.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan tarixi (ən qədim zamanlardan XX əsrədək) I cild. Bakı, Azərneşr, 1994, 680 s.
2. Azərbaycan tarixi. Uzaq keçmişdən 1870-ci ilə qədər. Azərbaycan nəşriyyatı, Bakı 1996-cı il.
3. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar./ Tərtibçilər S.S.Əliyarov, F.P.Mahmudov və b.-Bakı-Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1989.- 328 s.
4. Bakıxanov A.Güllüstani-İrəm. Bakı, 2001, 287 s.
5. Bayramov İ. Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri. Bakı – "Elm" -2002
6. Əfəndiyev O.Ə. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı. Azərneşr, 1993, .301 s.
7. İsmayılov R. "Azərbaycan tarixi". Bakı, 1993
8. Məcidli F. Türklərin Kəbəsi, səhrada gizlənən tarix... Lent.az 02-05 may 2014
9. Monqolların gizli tarixi. Bakı, MBM, 2011, 360 s.
10. Salmanov Ç. Qubadlının yer-yurd adları (toponimlər). Sumqayıt, "Azəri" nəşriyyatı, 2015, 264 s.